

Pázmány Péter: De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti (1606)

Pázmánynak „Az egyházi szabadságról a velencei interdictum ürügyén” címmel 1606-ban készített latin értekezése kéziratban ma a budapesti Egyetemi Könyvtárban hozzáférhető, nyomtatásban egy alkalommal jelent meg, 1901-ben, az *Opera Omnia* latin sorozatának IV. kötetében. Szakirodalma nincs, leszámítva a monográfusok, Fraknói Vilmos, Sík Sándor valamint Öry Miklós néhány soros utalását. Témája a világi és az egyházi hatalom viszonya, ekként, Pázmány egyetlen önálló politikai elméleti műve.

Megírására 1606-ban a pápai hatalom és a Velencei Köztársaság konfliktusa adott alkalmat. Velence és a pápaság viszonyának kiéleződése a 17. század első éveiben, közvetlenül V. Pál pápaságának kezdetén következett be. Az 1600-as évek elején a velencei kormányzás vissza kívánt térni a trentói zsinat előtti államegyházi szokásokhoz. Olyan törvényeket hoztak, illetve újítottak meg, amelyek sértették a pápaság érdekeit, mivel a Velence feletti fennhatóságát alapjaiban kérdőjelezték meg. Az új velencei törvények nem engedélyezték templomok, zárdák, kórházak és egyéb egyházi intézmények alapítását, ingatlanoknak az egyház számára való adományozását a kormány beleegyezése nélkül. Elrendelték továbbá azt, hogy egyházi személyeket világi bíróság is felelősségre vonhasson, s két papot világi törvényszék elé állítottak. V. Pál pápa követelte e papok kiadatását, s a törvények eltörlését. Ezekben a hónapokban számos vitairat foglalkozott a kérdéssel. A velenceiek a szervita Paolo Sarpi tanácsost, teológust és természettudóst bízták meg a válaszadással. Sarpi érvelése szerint a világi fejedelmi hatalom senkinek sem lehet alárendelve, mivel közvetlenül Istentől származik, a pápát pedig csak vallási tekintetben illeti meg az ítélkezés joga. A hajthatatlan velencei állam hatóságait korábbi figyelmeztetések után V. Pál pápa 1606. április 17-én a kiközösítés büntetésével fenyegette meg és a várost interdictum (egyházi tilalom) alá helyezte. A velencei papság nagyobb része a köztársaság érvelését elfogadva nem engedelmeskedett a valamennyi velencei templomra vonatkozó misézési tilalomnak, de három rend (a jezsuiták, a kapucinusok és a theatinusok az interdictum rendelkezései mellett foglaltak állást. Ennek következtében el kellett hagyniuk Velencét, ahova a későbbi absolutio után sem térhettek vissza. Pázmány az interdictum kiadását követően szerkesztette meg iratát, amely a hivatalos (pápai és jezsuita) állásfoglalást tükrözte.

Pázmány irata három részből áll: „Principia”, „Conclusiones” és „Cavillationes”, azaz „alapelvek”, „következtetések” és „a kifogások cáfolata”. Pázmány tehát a tőle megszokott módszerességgel jár el: a principiumokból levont conclusiók alapján cáfolja a velencei törvényeket, végül az interdictummal kapcsolatos velencei kifogásokra, gyakorlati kérdésekre válaszol.

Az 1. principium szerint „Az egyházi dolgok és személyek ki vannak véve mind a polgári, mind az egyházi bíróság előtt a világi hatalom alól.” Ez a kivételes állapot az „ecclesiastica libertas”, „az egyházi szabadság” fogalma. A megokolásban az autoritások között a legfontosabb szerepet a többször is idézett Nagy Konstantin kapja, aki a niceai szinóduson azt mondta a püspököknek: „ti istenek vagytok, emberek nem ítélnétek meg benneteket”. Mindez természetes dolog „ratio naturalis”, hiszen az egyházi és a világi személy kapcsolata az atya és a fiú kapcsolatának felel meg: „se a gyermek atyját, se a tanítvány mesterét ne ítélje meg”, ez „szánalmas gonoszság lenne”.

Pázmány 2. principiuma szerint „A pápák és a zsinatok által adott kiváltságokat és mentesítéseket („Privilegia et exemptiones”) semmiféle keresztény világi uralkodó nem veheti el”, valamint „minden keresztény fejedelem alá van vetve az egyháznak, és törvényeinek engedelmeskedni tartozik. Minthogy az alatta levő nem törölheti el a felsőbbség törvényeit, a pápa és a zsinatok magasabb rangúak minden keresztény fejedelemnél”, továbbá: „a klérus fölmentése isteni

törvényből származik”, „az egyház sértetlenségéről szóló uralkodói törvények mintegy következményei az isteni törvénynek”. „Világi uralkodó tehát semmiféle ürüggyel nem hozhat olyan törvényeket, amelyek az egyház szabadsága ellen szólnak.” E szabadság ellen „nem lehet ürüggyül fölhozni a privilégiumot vagy jogszokást”, „az egyházi szabadsággal ellentétes hagyomány érvénytelen”.

A 3. principium szerint „Az egyházi szabadsággal azok a törvények ellenkeznek, amelyek közvetlenül vagy közvetve megakadályozzák az egyháziakat az általános jog szerinti vagy egyébként őket megillető jogaik gyakorlásában.”

Végül a 4. principium szerint „Ha a feljebbvaló olyat parancsol, ami nyilvánvalóan nem bűnös, az alattvaló köteles engedelmeskedni.” A számos autoritas között szerepel Szent Benedek, aki „azt mondja, engedelmeskedni kell még a leglehetősebb dolgokban is, minthogy ha valami lehetséges, az alárendelt nem tartozik azt saját ítélete alapján mérlegelni, mivel az a felsőbbség ítéletének a dolga.”

A Pázmány által megfogalmazott négy principum elvi alapját legtömörebben az irat egy későbbi részében találjuk meg, mely szerint „Potestas temporalis et spiritualis non constituunt duo corpora sed unum, cuius anima est ecclesiastica et spiritualis potestas, quia si res publica athea esse non vult, cognoscere debet Deum et cultum eius procurare, sine quo nec virtutes morales, nec politica gubernatio consistit.” Azaz: „a világi és a lelki hatalom nem két test hanem egy, amelynek a lelke egyházi és lelki hatalom, mert ha a köztársaság nem akar istentelen lenni, ismeri Istent és ápolja tiszteletét, enélkül sem az erkölcsi erények, sem a politikai kormányzás nem áll fenn”. Mindez tehát azt jelenti, hogy az egyháziaknak lelki hatalmuk van a világiak fölött, s ennek az „ecclesiastica libertas” alapján a „politica gubernatio” során létrehozott törvényekben és joggyakorlatban is érvényre kell jutnia. Az emberi test és lélek elválaszthatatlanságát tételező érvelés mögött természetjogi álláspont húzódik meg, amely majd számos alkalommal kihasználja a kiinduló hasonlatot (a társadalom tagjai és az emberi szervezet közötti párhuzamot) érvelésének szemléltetéséül, sőt bizonyítékául. Ez a toposz, a társadalomnak „politikus testként” való felfogása, ennek a párhuzamnak a részletesebb kifejtése vagy akár csak említése mind a magyar, mind az európai államelméleti irodalom egyik régóta igen kedvelt hasonlata volt, mindegyik oldalon. Az eredet kérdése bizonyára homályba vész. Különböző változatokban megtaláljuk a Korintusiakhoz írt első levélben, Arisztotelésznél, Liviusnál és Szent Tamásnál. A magyarországi előfordulásokat tekintve megvan már Andreas Pannonius *De regii virtutibus*ában, később Milotai Nyilas István zsoldármagyarázatában, majd felbukkan Tolnai F. István református prédikátor egyik művében. A hazai fejedelmi tükrök közül az orvos Weber János művében figyelhető meg a legerőteljesebb hatása, a *Janus bifrons*ban a műegész szerkezetét meghatározó tényezővé válik.

Pázmány gondolatmenete (bár itt nem hivatkozik rá), Bellarmino gondolatmenetével párhuzamos, aki a szemléltetés érdekében ugyancsak a léleknek a test fölötti hatalma mellett érvelt. Az olasz elméletírónál azonban további konzekvenciák is megfogalmazódnak: azt is tisztázza, hogy mit is jelent a szintén isteni jogon alapuló világi hatalom és ennek viszonya az egyházi hatalomhoz. Érvelésében kifejezésre jut a népfeltség gondolata: „Isten senkinek sem jutatta személy szerint a világi hatalmat és ebből az következik, hogy a tömegnek juttatta, a hatalom ennek folytán a népből ered” közvetlenül. A coimbrai jezsuita teológus, Francisco Suárez által is megtámogatott gondolatmenetet már csak egy lépés választja el az ellenállási jog és a zsarnokölés elméletéig, amelyet a szintén jezsuita Juan Mariana fejtett ki, s a vallás megsértése esetén lehetségesnek tartott. Ezen elvek alapján (noha részletes kifejtésük csak néhány évvel később jelent meg) érthető Jacques Clement szerzetes tanácskérése egy teológustól a III. Henrik elleni merénylet előtt. Pázmány a *De ecclesiastica libertate*ban nem hatol le ilyen mélységekig, s valójában ez a fiatal grazi tanár részéről egyfelől korai is lenne, hiszen Suárez műve csak 1613-ban jelent meg. (A *Defensio fidei*

*catholica*eről van szó, melyet I. Jakab nyilvánosan elégettetett. Másfelől pedig Marianának a *De rege et regis institutione*, 1599 c. művében kifejtett zsarnokgyilkosság-doktrínáját a Jézus Társaság betiltotta, majd - miután IV. Henriket 1610-ben egy jezsuita szerzetes megölte, perbe is fogták. Mindazonáltal Pázmánynak az 1636-ban megjelent prédikációs kötetében *A vitézek kötelességéről* írt prédikációjában Szent Tamásnak a hadviselés jogosságát tárgyaló öt pontjához hozzátesszi - egyértelműen Bethlen Gáborra vonatkozatható kijelentéssel: „Ha ki török-vel, tatár-ral mégyen valamely országra, bár egyéb-aránt igaz igye vólna-is, hamis hadat visel és igazán ellene állhat minden keresztyén fejedelem, sőt tartozik ellene állani”, s ez már az ellenállási jog Európa-szerte hangoztatott elvének hatásával, az elv alkalmazásával is magyarázható.

Pázmány vizsgált traktátusának konklúziói szigorú skolasztikus szerkezetben teszik nagytit alá a velencei törvényeket. A velenceiek állításait (azaz rendelkezéseit) Pázmány pontokba szedi, érveiket alpontokba sorolja, majd az iskolai előadásokban szokásos „Respondeo” bevezetéssel egyenként megválaszolja azokat. (Módszere magyar nyelvű vitairatainak tanulmányozói számára ismerős lehet.)

Az első velencei törvény tiltotta a templomok építését a szenátus engedélye nélkül, mivel azok „szinte szám nélkül szaporodnak”, őrzésük és megfelelő gondozásuk nem oldható meg és olyan helyeken is épülhetnének, melyek a katonai táborok számára jelentenének veszélyt. Pázmány az építési tilalmat az egyházi szabadság ellen valónak véli, „mivel a templomok az istentisztelethez tartoznak, tehát isteni jognál fogva („iure divino”) az egyháziakra tartozik róluk diszponálni”. Pázmány szerint jogilag tilos a püspök engedélye nélküli templomépítés. S bár a telek világi tulajdon, „de a jog, amivel bír az egyház, hogy azt megszerezhesse és megáldhassa, egyházi jog, amit a laikus nem akadályozhat”.

A második velencei törvény úgy próbálta befolyásolni az egyházi tulajdonviszonyokat, hogy abból a Köztársaság is hasznot húzhasson, hivatkozással a nehéz gazdasági helyzetre. Pázmány e helyen az autoritások sorát idézi, melynek konklúziója ismét az egyházi szabadság mellett való érvelés, hivatkozással a természetjogra: „a természetjog ellen való, hogy határozatok és törvényeket hozzanak olyanokra, akik nincsenek azoknak alávetve”. Az érvelésben helyet kap a lelkiismereti szabadság is: „az uralkodó nem akadályozhatja meg senkinek, hogy vallásos (és az egyház tagja) legyen és bevigye vagyonát az egyházba”. Majd az egyházi vagyonról szólva megjegyzi: az egyháziaknak „máshol még többjük van, mint pl. Germániában, Milánóban, Sziciliában, még sincs ott ilyen törvény. És nincs is annyi rossz az Isten kegyelméből származó bőségből”.

A harmadik velencei törvény az egyháziak világi bíróság általi megbüntetését tette lehetővé, s az ellenérvek sorában Pázmány Krisztus szavát idézi: „Pilátusnak azt mondja Krisztus, nem lenne hatalmad fölöttem, hogyha neked nem adatott volna felülről”.

A „cavillationes” az interdictum közlésének szabályosságát vitató velencei vélemények ellen szól. A velenceiek ugyanis az 1605. december 10-én küldött, az időközben elhunyt dogénak, Marinus Grimanusnak szóló római figyelmeztetést 1606. február 26-án visszaküldték, nyilván az időhúzás lehetőségét kihasználva. Az újabb figyelmeztetés, április 17-én kelt, ami után 24 napon belül jogerőre emelkedett az interdictum. A viszály a köztársaság ellenállása miatt még évekig elhúzódott, mígnem spanyol és francia közvetítéssel a velenceiek visszavonták törvényeiket (kivéve a jezsuiták száműzéséről szóló határozatot), s pápai abszolutióban részesültek.

Pázmány érverendszerében igen nagy forrásbázist mozgósít, a legkorábbi pápai és zsinati megnyilatkozásoktól kezdve a patrisztikán keresztül jelenkoráig és a trentói zsinat rendelkezéseiig. Érvelésében ezúttal nem a bibliai helyek kapják a hangsúlyt. Szövege alapján véve logikusan és

következetesen megalkotott idézetszerkesztmény, s az idézetek a röviden megfogalmazott tételmondatok, propositiók alátámasztását szolgálják.

A velencei konfliktus igen heves vitairódmalmat eredményezett: a jezsuita Gretscher már 1607-ben 66 vitairatot számolt össze az ügyben: 28 a velenceiek, 38 pedig a pápaság érdekeit képviselte, s ez utóbbiak között volt Bellarmino, Baronius és Suárez. (További kutatás feladata lesz annak meghatározása, hogy Pázmány irata milyen helyet foglal el kortársaié között.)

A pályája elején álló Pázmány által jelen vitairatában előadottak kétség nélkül összhangban állnak később hangoztatott elveivel és egyházpolitikai gyakorlatával. A teljesség igénye nélkül hivatkozunk ezzel kapcsolatban néhány jellemző momentumra. A szétszórt megjegyzések a *Theologia scholasticától* a *Kalauzon* és vitairatain keresztül a *Prédikációkig* koherenciát mutatnak. Pázmány szétszórt elméleti megjegyzéseinek tanúsága szerint hasonlóságot lát a világi és az egyházi hatalom rendszere között. Szent Ágostonra hivatkozva hasonlítja össze a test és lélek kettősségéből álló emberi és egyházi szervezetet. A pápa, akár a császár, nem ítélt meg, vannak megfellebbezhetetlen világi és egyházi törvények is, az egyházi zsinat hasonló az országgyűléshez, és végül a bálványozás oly vétek az isteni méltóság ellen, mint a világi fejedelem ellen a pártütés. A kétféle hatalom között természetesen különbségek is vannak, például a pápa nem lehet olyan erőszakos, mint a világi pogány fejedelmek, még kevésbé válhat tirannussá. Pázmány pontosan elemzi ennek a két, hasonlóságokat és különbségeket egyaránt mutató szervezetnek a viszonyát. A két legjobban hangsúlyozott kérdéstről a *Theologia scholasticában* és a *Prédikációkban* olvashatunk a legrészletesebben. Ezek a következők: 1) a papok is tagjai az államszervezetnek, de speciális jogokkal rendelkeznek, melyek a Bibliával, történelmi példákkal, jogszokással és zsinati végzésekkel bizonyíthatók; 2) a pápa nem törvényalkotó ura a világnak, lelki hatalmánál fogva mégis a világi uralkodók fölött áll. A *Theologia scholastica* és a *Prédikációk* kifejtése között módszerbeli különbség van: az előzőben a skolasztikus tárgyalásmód és a tekintélyekre való hivatkozás dominál, az utóbbiban a - többnyire népszerű - történelmi-irodalmi példák idézése.

Pázmány későbbi egyházpolitikai gyakorlatában több olyan elem van, melyeknek gyökere a velencei konfliktus idején keletkezett irat gondolataiban megtalálható. Például 1609-ben az országgyűlésig menő botrányt kavart a frissen megjelent *Az nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy istene* c. vitairata. Megjelenését követően Thurzó György nádor idézésére azt válaszolta Pázmány, hogy „nem a világi fórumot és bírakat, hanem az egyházi bíróságot illeti a döntés a hit dolgairól támadt vetélkedésekben és a hit körüli tévedések dolgában, mégpedig nemcsak egyházi előírások és emberi szabályok hanem egyenesen az isteni törvény értelmében.” Egy másik eset: huszonöt esztendővel a velencei traktátus után a nagyszombati reformátusok templomépítési szándékát a városi tanácsnál Pázmány ugyanazzal az érveléssel utasította vissza, amit 1606-ban hangoztatott, ahogy 1631. május 16-i levelében írta Nagyszombat város tanácsának: „a mi Diocesisunkban lévén az az hely, a Templum építés az Ordinarius consensusa nélkül nem lehet”. Az 1606. évi iratban: „cum sine Episcopi licentia tali non erigantur”. Pázmány itt személytelenségbe burkolózva hivatkozik az „Ordinarius consensusára”, ugyanis az egyházmegyei főpásztor („Ordinarius”) saját maga.

Visszatérve a *De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti* c. értekezésre, Pázmány grazi tartózkodása e termékéről Sík Sándor úgy vélte, hogy az irat egyetemi előadásainak szövege. Öry Miklós szerint „Nem katedrai előadásról van szó”, inkább tanévnyitóra készülhetett. Az Egyetemi Könyvtárban őrzött grazi Pázmány-előadásokat kézbe véve, megállapítható, hogy a traktátust Pázmány saját kézzel írta le, de helye az előadások időrendjébe nem illik bele. A velencei traktátus ugyanis az LIII. Quaestio („De correctione fraterna” – „A testvéri feddésről”) és az LVII. Quaestio („De iustitia et iure” – „Az igazságosságról és a jogról”) közé van beillesztve. Mivel a „De iustitia et iure”-t Pázmány 1604. október 12-től adta elő a kéziratba bejegyzett dátum szerint,

inkább utána, mint előtte lenne a logikus helye az 1606-os eseményekre utaló műnek. A kéziratban a velencei traktátus 9 lapot foglal el, közvetlenül utána még öt üres lap található. Hogy Pázmány miért másolta be az egyébként tematikailag odaillő traktátust a teológiai előadásait tartalmazó kötet e helyére, egyelőre csak találgatni tudjuk.

Végezetül: az 1606-ban kialakult elméleti vita Paolo Sarpi személyén és tevékenységén keresztül is továbbgondolásra érdemes jelenségre világít rá. A szervita szerzetes Sarpi 1579-ben rendje provinciálisa, majd 1585-ben Rómában generalprokuratora lett. A kúriával szembeni magatartása miatt püspökké emelése már elmaradt. Így került Velencébe, ahol teológiai tanácsadóként működött és a franciákkal való kapcsolatok elmélyítését szorgalmazta. (LThK) Sarpi monográfusai (Federico Chabod, Gaetano Cozzi) elemezték a protestánsokkal való kapcsolatát: a 17. század első évtizedeiben levelezésben állt a hugenotta Jerome Groslot-val, Francesco Castrinóval, Christoph von Dohnával, Philippe Duplessis-Mornay-val, a humanista Isaac Casaubonnal és Daniel Heinsiusszal. Levelezésében feltűnnek a titkosírási cifrák: pl. az 1-es szám Ausztriát, a 3-as szám a jezsuitákat, a 6-os a kálvinistákat, a 33-as a pápát jelenti. Sarpinak az 1619-ben Londonban kiadott, a trentói zsinat történetéről szóló pápaellenes célzattal írt olasz nyelvű műve (*Istoria del Concilio Tridentino*), melyet hamarosan latinra, angolra, franciára és németre fordítottak, a 19. századig hivatkozási alapul szolgált főleg a nem katolikus egyházi történetírás számára. Jellemző módon műveinek az 1761 és 1768 között Veronában kiadott nyolckötetes gyűjteménye Helmstadt helynévvel jelent meg. A Sarpi munkásságát értékelő szakirodalomban mind a kryptoprotestantizmus mind a reformkatolicizmus jellegzetességei fölmerültek. Mindazonáltal Sarpi nem vált protestánssá, pápai kiközösítését el nem fogadva élete végéig naponta misézett. A vizsgált velencei konfliktus az egyházi és a világi hatalom legalább kétezere éves történetének egy, a viszonyt általánosan jellemző fejezete. Arra is rávilágít, hogy az egyén még a helyileg és történetileg erőteljesen determinált, a katolikus egyházhoz kötődő transzendencia viszonylatában fogalmazta meg létezését, ezért 1606-ban nem került sor látványos szakításra.